

**FARG'ONA VODIYSIGA QIRG'IZ XALQINING KIRIB
KELISHI VA O'TROQLASHISH TARIXI****HISTORY OF THE KYRGYZ PEOPLE'S ARRIVAL AND
SETTLEMENT IN THE FERGANA VALLEY
ИСТОРИЯ ПРИХОДА И РАСПОЛОЖЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО
НАРОДА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ*****Rahimjonov Shahzod****Namangan Davlat Universiteti Tarix fakulteti Etnografiya,
Etnologiya, Antropologiya mutaxisligi II- kurs magistranti
Telefon: +998330409898*

Anotatsiya: Ushbu maqola qirg'iz xalqining O'rta Osiyo xususan, Farg'ona vodiysiga kirib kelib va keltirilib o'rnamish tarixiga statistik ma'lumotlarga e'tibor qaralib, ilmiy ish uchun kirish maqolasi sifatida ma'lumotlar kiritildi.

Annotation: This article focuses on the history of the Kyrgyz people's arrival and settlement in Central Asia, particularly in the Ferghana Valley, and includes information as an introductory article for scientific work.

Аннотация: Данная статья посвящена истории прихода и расселения кыргызов в Средней Азии, в частности в Ферганской долине, и включает информацию в качестве вводной статьи для научной работы.

Kalit so'zlar: „Xanshu“, Sayan-Oltoy, Irtish bo'yi, Sharqiy Tyanshan, Sinszyan, Abdulabiy, Kuturma, Aim, Birlashgan, Yaraqishloq, Paxtakor, To'payil, Janubiy Alamushuk.

Key words: "Khanshu", Sayan-Altay, Irtish Boyi, Eastern Tianshan, Xinjiang, Abdulabi, Kuturma, Aim, Birshagan, Yarkishloq, Pakhtakor, Topayil, South Alamushuk

Ключевые слова: «Ханшу», Саяно-Алтай, Иртыш-бай, Восточный Тянь-Шань, Синьцзян, Абдулаби, Кутурма, Аим, Биршаган, Яркишлок, Пахтакор, Топайил, Южный Аламушук.

Qirg'izlar — turk urug'laridan biri, Qirg'izistonning asosiy aholisi (5 million kishi). O'zbekiston (511 ming kishi), Tojikiston (64 ming kishi), Rossiya Federatsiyasida (42 ming kishi, 1990-yillar o'rtalari), shuningdek, Xitoyda (500 ming kishi, 2020) yashaydi. Qirg'iz tilida so'zlashadi. Dindorlari — sunniy musulmonlar.

Qirg'iz nomi ilk bor geegun shaklida xitoycha „Xanshu“ („Xan sulolasi tarixi“; milodiy I asr) yilnomasida miloddan avvalgi 203-yilgi voqealar bayonida tilga olinadi. Qirg'izlarning kelib chiqishi haqida turli qarashlar mavjud, xususan ularning Yenisey qirg'izlari deb atalmish xalqdan tarqalgani masalasi munozarali. Qirg'izlarning ilk

etnik tarixi qadimiy qabila ittifoqlari (hunlar, dinlinlar, saklar va usunlar) bilan bogʻliq. Turk xoqonligi va koʻchmanchi davlat uyushmalari davrida (VI—X asr), keyinchalik qirgʻizlar tarkibiga kirgan qabilalar Sayan-Oltoy, Irtish boʻyi, Sharqiy Tyanshanning turkiy aholisi orasida shakllanganlar. Qirgʻizlarning bir qismi IX—XII-asrlarda, katta qismi esa oʻrta asrlar davomida gʻarbgga koʻchib, Issiqkoʻl atroflari, Yettisuv havzasi, Tyanshan (Tangritog) yon bagʻirlari, Fargʻona vodiysining togʻoldi hududlari va Dashti Qipchoq oʻlkalariga borib joylashgan.

Qirgʻizlarning asosiy qismi Tyanshan va Issiqkoʻl oraligʻini makon tutib, bu yerdagi bir necha turkiy qabilalar bilan birgalikda hozirgi qirgʻiz xalqini tashkil qilgan. Qirgʻiz xalqi tarkibiga, shuningdek, Yettisuv va Movarounnahrning turkiy qabilalari, jumladan qarluqlar va uygʻurlar, keyinroq moʻgʻul qabilalari, XVI—XVII-asrda esa kelib chiqishi qozoqnoʻgʻaylar bilan bogʻliq qabilalar kirgan. Qirgʻizlarning bir qismi boshqa turkiy xalqlarning etnogenezida qatnashgan. Xususan, 92 oʻzbek urugʻiga oid shajaranomalarning barchasida qirgʻiz etnonimi qayd qilingan. Shuningdek, Oʻzbekistonning bir necha viloyatlarida qirgʻiz nomi etnotoponim sifatida saqlanib qolgan.

Qirgʻizlar Ikki daryo (Sirdaryo va Amudaryo)ning choʻl hududlariga VI asrda faol kirib kela boshladilar. Ular Gʻarbiy turk xoqonligi, soʻngra uygʻur va turkiy xoqonliklari tarkibida boʻldilar.

XV-XVI asrlarda Moʻgʻuliston va Shayboniylar davlati tarkibiga kiradilar. Ularning bir qismi sifatida ular Fargʻona vodiysining dasht va togʻ etaklarida, Buxoro va Jizzax, Zomin va Baxmal atrofida oʻrnashadilar.

XVII asr oʻrtalarida koʻchmanchi moʻgʻul xalqlarining gʻarbiy tarmogʻi boʻlgan oyrotlar (jungʻarlar)ning katta massasi Qirgʻizistonga bostirib kirishi munosabati bilan oʻzlarining asl hududidan boʻlgan qirgʻiz qabilalari ham Fargʻona, Sharqiy Turkiston, Pomir, Oloy togʻlarigacha faol yurish boshladilar¹.

Qirgʻizlarning bir qismi Fargʻona vodiysidan Tyan-Shanga 1758-yilda Oyrot xonligi tugatilgandan soʻng, Jungʻariya hududida qalmoqlar deyarli qolmagan paytda qaytib keldi.

XVIII asrda Fargʻona vodiysida vujudga kelgan Qoʻqon xonligi qirgʻiz yerlarini zabt etishning asosiy obyektlaridan biri sifatida tanladi. 1762-yilda Qoʻqon hukmdori Erdonabiy Oʻzganga hujum qilib, keyinchalik Oʻshni egalladi. Uning taxtdagi vorisi Norboʻtabiy bosqinchilik siyosatini davom ettirib, qirgʻizlar bosib olgan butun togʻoldi janubiy Fargʻona hududini hamda Oloyni oʻziga boʻysundirdi².

Bu yerda Qoʻqon garnizonlari va soliq yigʻuvchilar joylashgan joy, qoʻshni Sinszyan bilan chegara postlari boʻlib xizmat qilgan qalʼalar qurilgan. Aholisi

¹ <https://joshuaproject.net/countries/UZ>

² Народы мира: историко-этнографический справочник/ Гл. ред. Ю. В. Бромлей. Ред. коллегия: С.А. Арутюнов, С.И. Брук, Т. А. Жданко и др.-М.:Сов. энциклопедия, 1988.

dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan shugʻullangan koʻplab qalʼalar yonida oʻzbek aholi punktlari paydo boʻlgan. Qoʻqonliklar qirgʻizlarni Fargʻona vodiysining unumdor yerlaridan Oloy, Tyan-Shan va Pomir togʻlariga quvib chiqardilar.

Janubiy qirgʻizlar oʻziga boʻysundirilgach, qoʻqonliklar Qirgʻizistonning shimoliy viloyatlariga oshiqdilar va XIX asr 30-yillarga kelib ularni butunlay bosib oldilar³.

Janubiy qirgʻiz qabilalarining feodal urugʻ zodagonlari Qoʻqon xonligining siyosiy hayotida faol qatnashdilar. Qoʻqon xonlari askarda ham, fuqarolik boshqaruvida ham qirgʻiz aʼyonlariga martaba va mansablar taqsimlagan. Xususan Oloy urugʻining hukmdori Alimbek uzoq yillar Andijon viloyatining hokimi, hatto bir paytlar xonlikning birinchi vaziri ham boʻlgan.

Maʼlumotlar qirgʻizlarning oʻtroqligi XVIII-XIX asrlarda sodir boʻlganligini koʻrsatadi. hozirgi Oʻzbekiston hududida hozirgidan biroz farq qilgan XIX asrning uchinchi choragida qirgʻizlarning kichik guruhlarini hali ham Zarafshon vodiysida yashagan: Samarqand boʻlimida 665 hovli, Kattaqoʻrgʻon boʻlimida 372 hovli, Urgut volostida 17 hovli boʻlgan⁴.

XIX asr oʻrtalarida chor Rossiyasining Oʻrta Osiyoga harbiy hujumi boshlandi. 1865-yil may oyida Toshkent va Xoʻjand rus qoʻshinlari tomonidan bosib olingach, Qoʻqon xonligi oʻz suverenitetini yoʻqotib, Rossiya protektorati ostiga oʻtdi. 1874-1876-yillardagi Qoʻqon qoʻzgʻoloni natijasida, boshqa xalqlar qatorida Poʻlatxon boshchiligidagi qirgʻizlar ham faol ishtirok etdi, janubiy qirgʻizlar rus qoʻshinlari tomonidan bosib olinib, Rossiya imperiyasi tarkibiga kirdi. 1876-yil 19-fevralda Qoʻqon xonligi tugatilib, uning oʻrnida Turkiston general-gubernatorligining Fargʻona viloyati tashkil etildi. Shunday qilib, Qirgʻizistonning janubiy qismi 1876-yilda Fargʻona viloyati tarkibiga kirdi.

Chorizmning qattiq mustamlakachilik siyosatiga qaramay, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti yuqori pogʻonada turgan Qirgʻizistonning Rossiya imperiyasi tarkibiga kirishi qirgʻiz xalqining yanada rivojlanishi uchun progressiv ahamiyatga ega boʻldi. Yangi hukumat qabilalar va urugʻlararo nizolarga chek qoʻyganidan soʻng qirgʻiz xalqining birlashishi jarayoni nihoyasiga yetdi.

Qirgʻizlar qoʻchmanchi va yarim koʻchmanchi chorvachilik, ayrim tumanlarda dehqonchilik bilan shugʻullangan.

Oʻzbekistondagi qirgʻizlar sonining dinamikasi

³ Каратаев О., Эралиев С.. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. Бишкек: Бийиктик, 2005. ISBN 9967-13-159-4.

⁴ Kirgizov Uzbekistana udivila zabota, proyavlenneya Uzbekami Kirgizstana | TsentriAziya, 2016-03-04da asl nusxadan arxivlandi, qaraldi: 2021-11-13

1926 — 90,700 (ro‘yxatga olish) 1939 — 89 000 (ro‘yxatga olish) 1959 — 92,700 (ro‘yxatga olish) 1979 — 142 200 (ro‘yxatga olish) 1989 — 218,900 (ro‘yxatga olish) 2000 — 231 864 (taxminan) 2010 — 250 000 (taxminan).

Andijon qirg‘izlari (o‘z nomlari — andijan kirgizdari, sebey kirgizdari) — Andijon viloyatidagi etnik guruh bo‘lib, subetnik qirg‘iz hisoblanadilar. Andijon qirg‘izlari Qo‘rg‘ontepa tumanining Qandi, Dardak, Bashtut, Azat, Namuna, Chiroqtamg‘a, Dardaktepa, Manas, Yortibosh, Eshonobod, Oxunboboyev, Oltinsoy, Sutkon, Qo‘sh-tepa, Ishtimayat, Madaniyat, Ashqaltepa, Yangiob qishloqlarida yashaydilar. Jalaquduq tumanidagi Abdulabiy, Kuturma, Aim, Birlashgan, Yارقishloq, Paxtakor, To‘payil, Janubiy Alamushuk va boshqalar qishloqlarida, Xonobodda qirg‘izlar Qidirsha, Tapalino, Qorabog‘ish qishloqlarida, qo‘tonlarda istiqomat qiladilar⁵.

O‘zbekistonda ta’lim qirg‘iz tilida olib boriladigan 64 ta maktab, qirg‘iz-o‘zbek tilida olib boriladigan 27 ta maktab mavjud. Ularda 13 782 nafar bola tahsil oladi. O‘quv adabiyotlari bilan ta’minlanganlik 93,2 foizni tashkil etadi. 2005-2006 o‘quv yilida 72 nomdagi 63 ming nusxadan ortiq darsliklar nashr etildi. Qirg‘iz maktablari uchun darsliklarni nashrga tayyorlash ustida ish olib borayotgan „O‘zbekiston“ nashriyot-matbaa ijodiy uyida maxsus nashr tashkil etildi, O‘zbekiston telekanalida mashhur „Aychurek“ ko‘rsatuvi, radioda qirg‘iz tilida „Elaman“ ko‘rsatuvi muntazam efirga uzatilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro‘yhati:

1. <https://joshuaproject.net/countries/UZ>
2. Народы мира: историко-этнографический справочник/ Гл. ред. Ю. В. Бромлей. Ред. коллегия: С.А. Арутюнов, С.И. Брук, Т. А. Жданко и др.-М.:Сов. энциклопедия, 1988.
3. Каратаев О., Эралиев С.. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. Бишкек: Бийиктик, 2005. ISBN 9967-13-159-4.

⁵ Каратаев О., Эралиев С.. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. Бишкек: Бийиктик, 2005. ISBN 9967-13-159-4.